

СТЕНОПИСИТЕ В ХРАМА НА СЕЛО САТОВЧА

гл. ас. д-р Владимир Димитров

Нов български университет

Българското национално възраждане възниква и се развива неравномерно. То се формира под въздействието на различни фактори и обхваща широки обществени кръгове. Процесите имат различен ход в различните краища на българските земи – в градовете и селата и сред българите в емиграция. В историческата наука няма единно мнение за началото и края на Българското възраждане. За горна граница на Възраждането обикновено се приема 1878 г., т. е. Освобождението на България. Но тук е важно да се уточни, че за част от неосвободените земи като Македония, Западна и Източна Тракия възрожденските процеси, макар с доста променени и с деградирани идеали, продължават до 1912 г.

С посредничеството на Цариградската патриаршия се създават православни църковни общини, изградени на религиозен принцип. С отделянето на българите в самостоятелни църковни общини се забелязва напредък в образованието и в строителството на храмове. През XIX в. приходите на общините се увеличават от венчавки, договори, решаване на правни въпроси и помощ от страна на еснафите. Зародилото се движение за национална църква е важен фактор в развитието на възрожденската култура. Учредяването на Българската екзархия, която се явява най-големият български национален институт, признат в Османската империя, допринася както за развитието на образованието, така и за отпор на засилената в Тракия и Македония католическа пропаганда, която води до униатското движение, а и на редица протестантски конфесии, установили свои мисии в различни

краища по българските земи. Екзархията има изключителни заслуги към учебното дело, особено в Македония и Източна Тракия.

В годините след Берлинския договор и Кресненско-разложкото въстание се активизира дейността на Екзархията. Благодарение на енергичните действия на екзарх Йосиф I (1840-1915) още през 1879 г. се отварят всички български училища, затворени по време на войната. През 1880 г. в Солун се открива мъжка гимназия, а през 1882 г. и девическа гимназия. В тези училища получават образование много младежи и девойки, други работят като учители и учителки в местните училища. По-късно в Цариград се открива духовна семинария, в която се обучават някои от местните свещеници. Мащабна е дейността на „училищния“ отдел към Екзархията, воден от принципа на екзарх Йосиф I за „напредък чрез еволюция и образование“. Напредъкът в областта на просветата и църковния живот се отразява положително върху цялостното развитие на останалите под османска власт земи и достига до по-отдалечените и високопланински селища.

* * *

Разположено в югозападната част на Дъбрашкия дял на Западните Родопи, село Сатовча се намира на пътя от Неврокоп (Гоце Делчев) за Доспат. Днес селото е център на община Сатовча и част от Неврокопска митрополия. Около селото са открити множество обекти от Античността и Средновековието, като част от тези обекти са обявени за паметници на културата с местно значение.

Според народните предания населеното място е съществувало преди падането на България под османска власт под името Сватовица или Сатовица. В околните местности Кръст, Жидово, Трапи, Мисалково, Скрибина, Радеви ливади и Грамада са съществували малки селища. Отново според народните предания наименованието на селото произлиза от

старобългарската дума съд (пчелна пита с мед) или от личното име Сато. Сатовча се споменава и в османските регистри още през втората половина на XV век.

В списък на селищата и броя на немюсюлманските домакинства във вилаета през 1660 г. в Сатовиче живеят 60 немюсюлмански семейства. Според руският монах Партений (Петър Агеев), който посещава Сатовчу през 1839 г. населението е мюсюлманско, но говори български език. Според гръцки документи, използвани от Александър Сивне, в Саторшия (Satorchia), Мелнишка епархия, живеят 1000 гърци. Според „Етнографията на вилаетите Адрианопол, Монастир и Салоника“, издадена в Константинопол през 1878 г., мъжкото население в Сатофча (*Satofcha*) е отбелязано, че има 125 домакинства, 200 жители помаци и 180 жители българи. А според Стефан Веркович в Сатофче има 45 български и 80 турски къщи. Георги Стрезов отбелязва, че жителите са дърводелци. В началото на XX век Васил Кънчов пише, че в Сатовча (*Сатовица*) населението е съставено от 832 българи-мохамедани и 650 християни.

През 1844 г. в покрайнините на селото е построен храм, посветен на Света великомъченица Неделя“. Църквата е обявена за паметник на културата. През 1873 г. е открито първото килийно училище в селото, а през 1893 г. - новобългарско светско училище. През 1892 г. за първи път се отбелязва празника на светците просветители св. св. Кирил и Методий.

* * *

Храмът представлява голяма едноапсидна псевдобазилика с балкон и камбанария. Пространството на храма е разделено от два реда колони. Таванът е касетиран с изображение на Христос в медальон. Особено интересен е дърворезбеният иконостас и иконите върху него, които ще бъдат обект на друго изследване. Тук ще се спрем само на стенописите, които заемат засводените пространства на централния кораб.

В олтарното пространство са разположени две старозаветни сцени: „Жертвоприношението на Авраам“ (Обр. 2) южният свод и „Жертвите на Каин и Авел“ на северния. На двата полусвода в големи медальони са разположени старозаветни пророци: на южния свод са намерили място пророк и цар Соломон с корона и царска мантия, медальонът му наподобява на слънце (Обр. 3); св. пророк Елисей, следва св. пророк Исаия и пророк Варух. В най-западния дял на емпория (женското отделение) е образът на една от най-почитаните светици у нас, а и на Балканите св. Петка, държаща символа на своето мъченичество – собствената си глава. В пространството между арките отново в медальони са разположени двама от светците евангелисти – св. Матей (образът му е разрушен в горната му част) и св. Марк.

На северната страна са разположени: пророк Моисей, св. цар Давид и двамата с царски корони и одежди; следват пророците Илия и Езекия в най-западния дял на емпория, срещу св. Петка е патронът на храма – св. Неделя, също с царски одежди и корона (Обр. 1). В пространството между арките са образите на пишещите евангелисти св. ев. Лука и св. ев. Йоан (Обр. 4).

Светците евангелисти са съпроводени от техните символи. Ангелът, символ на св. ев. Матей, не е съхранен. Образите на евангелистите се редуват от медальони с образи на един от небесните чинове, а именно шестокрилите серафими. Образите на пророците се ритмуват от медальон, наподобяващ слънцето (Соломон, Исаия, Давид и Езекия), и медальон с флорална украса (Елисей, Варух, Моисей, Илия). Стенописите не са датирани и подписани.

Цветното въздействие на изображенията от Сатовча е доста силно. Цветовата гама е ярка и разнообразна. Фигурите изпъкват със своето колоритно богатство и наситеност на цветовете. Като цяло можем да заключим, че зографите правят опит да се придържат към възприети

правила. Сравнявайки стенописите от Сатовча, и като стил, и като иконография, с тези от най-близкото християнско село Долен, които са дело на зографите от рода Минови, както и с други техни паметници, в които са включени същите персонажи, мога убедено да заключа, че живописната украса в Сатовча е дело на Марко и Теофил Минови.

* * *

Марко и Теофил Минови принадлежат към фамилията Минови, чийто родоначалник е Яков. Той е роден около 1800 г. в село Галичник, Дебърско и е живял до около 1870 г. За него се знае, че е иконописец от Дебърската школа, но с данни за украсени от него храмове засега не разполагам. Няма сведения за името на неговата съпруга, но от родословното дърво се разбира, че е имал две деца - дъщеря Катерина и син Мино (Мина). Мино е роден около 1820 г. в село Галичник. Поради кръвна вражда с албанци в родния си край през 1865 г. той се преселва в село Каракьой, Серско (сега Катафито в Гърция), където умира през 1903 г. Мино има два брака. Първата му съпруга се казва Зоица и е починала без да имат деца. Втората съпруга на Мино носи също името Зоица, от която има две деца - Марко и Теофил Минови.

По-големият от братята е Марко Минов и за него не се знае много. Забравени са както рождената му дата, така и тази на неговата смърт. В семейното предание се изтъква, че Марко Минов е с двадесет години по-голям от брат си - Теофил Минов и че е починал след отравяне с бои. Неговата съпруга, чието име не е известно, е от село Търлис, Серско и е сестра на Скопския митрополит Теодосий (Васил Гологанов), и на известния търлиски учител и фолклорист Иван Гологанов. В родословното дърво на фамилията Гологанови е отбелязано, че Иван и Васил Гологанови имат още един брат - архимандрит Никола, игумен на Бачковския манастир и три сестри – Мария, Магдалена и Анастасия. За съжаление дирите на тези

разклонения на рода са загубени и на този етап не бих могъл да определя коя от тях е съпруга на Марко Минов.

Според запазените сведения Марко Минов има син Мина Марков. Той е роден в Каракьой и също е зограф - работил е стенописите в апсидата на храма „Св. Георги” в манастира край Хаджидимово. С тази кратка информация у Асен Василиев се изчерпват знанията за потомството на Марко Минов и неговия син Мина Марков.

По-малкият от братята е Теофил Минов. Той е роден в Галичник през 1860 година, а през 1865 година се преселва със семейството си в Каракьой. Живее последователно в Неврокоп (Гоце Делчев), Банско, Разлог, Лъджене, Каменица. Член е на Вътрешната македоноодринска революционна организация - ВМРО. Има информация, която обаче не е потвърдена, че е бил заточен на остров Крит. Умира през 1911 г. в село Каракьой. Неговата съпруга Серафина е родена пред 1850 г. в село Търлис, Серско и умира през 1935 г. в село Карабунар, където се преселва със сина си Георги. Синът на Теофил Минов - Георги Минов, е учител, а по-късно става и свещеник. Той участва активно в дейността на Екзархията - особено в периода 1912-1919 г., когато съществува Маронийската митрополия в новоосвободените земи на Егейска Тракия и Родопите, която е ръководена от митрополит Теодосий, родственик на Теофил и Георги Минови. Отец Георги променя фамилното име от Минови на Миневи – име, което родът пази и до днес. Отец Георги Минов (Минев) учителства в село Дорец Момчилградско през 1900-1901 г. и в Гюмюрджина през 1902 и 1903 г., където е и певец в храма. Георги Минев също е член на ВМРО. На път за Цариград, за да бъде ръкоположен за свещеник, е задържан в Одрин във връзка със солунските атентати. Починал е в Карабунар, Пазарджишко през 1942 г.

Както вече споменах, родоначалникът на фамилията Яков има и дъщеря Катерина. Единственото сведение за нея е, че има пет деца: Леонтий, Иван,

Катя, Цвята и Христо. Върху този клон на фамилията искам да се спра малко по-подробно.

В капиталния труд на Асен Василиев „Български възрожденски майстори” се споменават няколко иконописци, носещи името Милош. Случайно или не всички те произхождат от Галичник. Един от тях е Милуш Арнаудов, работил през втората половина на XIX в. Преселил се е от Галичник в Каракьой и рисувал икони в близките селища.

Според Асен Василиев селищата в които е работил, сега са отвъд граница. Не е отбелязан нито един паметник или селище, в което са идентифицирани негови стенописи. Милуш е обучил и сина си Леонтия (Левчо), преселил се след Балканската война в гр. Дупница.

Друг зограф с подобно име е Милош Илиев, изписал църквата в село Мацакурово, по-късно Гюргево, а днес е квартал на град Сапарева баня.

В книгата на Асен Василиев „Български светци в изобразителното изкуство” се споменава още един Милош Яковлевич. Той е изписал заедно с Марко Минов храма в село Тополница и е посочил във възпоменателния надпис, че произхожда от село Каракьой.

Според мен споменатите три имена на зографи - Милуш Арнаудов, Милош Илиев и Милош Яковлевич се отнасят за един и същ човек, а именно - Милош Яковлев. Зограф Милош Яковлев е роден в Галичник и се е переселил в Каракьой. Той има син на име Леонтий. Милош Яковлев умира през 1892 г., докато работи стенописите в храма на село Рупите. Тези сведения за Милош Яковлев, както и за неговата фамилия ме навеждат на мисълта, че е възможно той да е зет на Яков и да е взел името на известната зографска фамилия на съпругата си Катерина, тъй като зографите са сродени и с известния род Гологанови.

В резултат на многобройните теренни проучвания, които проведох в хода на работата си, установих, че към кръга от произведения на зографите от рода Минови принадлежат следните паметници на църковното изкуство в Югозападна България: Храм „Св. Димитър“ в с. Тешово от Марко и Теофил Минови: в кръщелнята от 1883 г., в наоса от 1884 г., в галерията от 1872 и 1885 г.; храм „Св. Атанасий“ в с. Бельово, 1872 и 1874 г. от Милош Яковлев; храм „Св. Георги“ в с. Златолист, 1876 г. от Марко и Теофил Минови; храм „Успение Богородично“ в с. Лъки, Гоцеделчевско 1880 и 1885 г. от Марко Минов и Теофил Минов; храм „Св. Никола“ в с. Червен брег, Дупнишко, 1882 от Марко и Теофил Минови; храм „Св. Никола“ в с. Тополница, Дупнишко, 1883 г., Милош Яковлев и Марко Минов; храм „Св. Георги“ в град Сапарева баня, 1883 г., Милош Яковлев; храм „Св. Никола“ в с. Долен, Гоцеделчевско, 1887 г. от Марко и Теофил Минови; храм „Св. Богородица – Живоносен източник“ в с. Капатово, Мелнишко, 1888 г.; храм „Св. св. Кирил и Методий“ в с. Багреници, Кюстендилско, стенописи 1889 г., Марко и Теофил Минови; храм „Успение Богородично“ в с. Рупите, Петричко, 1892 г., Милош Яковлев; храм „Св. Теодор“ с. Палатово, Дупнишко, 1908 г. от Иван Милушов и Мина Марков; храм „Св. Пророк Илия“ в с. Беласица (Елешница), Петричко, 1910 г. от Теофил Минов и Мина Марков. Съвсем наскоро научих, че иконите в храма „Св. Троица“ в Смолянското село Кремене са изписани от Теофил Минов през 1898 г.

Населените места, в които работят зографите от фамилията Минови, се намират в югозападния дял на съвременна България. След преселването си през 1865 г. от с. Галичник, Дебърско в с. Каракьой, Сярско (сега с. Катафито в Гърция) образописците работят в четринадесет населени места – всичките села, някои от които са били големи, богати и с важно икономическо значение за региона през XIX в. Към тях добавям и храма „Св. Неделя“ в с. Сатовча.

Целта на настоящата статия е да въведе в научно обръщение този непознат до сега паметник, дело на зографската фамилия от Галичник и да допълни картината на християнското изкуство в района на Западните Родопи.

Обр. 1 Света Неделя

Обр. 2 Жертва Авраамова.

Обр. 3 Св. пророк и цар Соломон

Обр. 4 Св. евангелистъ Иоанн